
Samkhyatattvapradipika

సాఢ్యతతవప్రదీపికా

Document Information

Text title : sAMkhyArthatattvapradIpikA

File name : sAMkhyArthatattvapradIpikA.itx

Category : major_works

Location : doc_z_misc_major_works

Transliterated by : Dhaval Patel drdhaval2785 at gmail.com

Proofread by : Dhaval Patel drdhaval2785 at gmail.com

Source : sAnkhyasaNgrahaH 1918

Latest update : August 28, 2021

Send corrections to : sanskrit at cheerful dot c om

This text is prepared by volunteers and is to be used for personal study and research. The file is not to be copied or reposted without permission, for promotion of any website or individuals or for commercial purpose.

Please help to maintain respect for volunteer spirit.

Please note that proofreading is done using Devanagari version and other language/scripts are generated using **sanscript**.

March 24, 2024

sanskritdocuments.org

సాంఖ్య తత్వ ప్రదీపికా

ఓం నమః పరమాత్మనే ।

దుర్నివారమనస్తాపనివారణపటీయసీమ్ ।

జగదానందసన్దోహజనసీమహమాశ్రయే ॥ ౧ ॥

భట్టకేశవసమ్భూతసదానందాత్మజః సుధీః ।

యజుర్విత్ కేశవః ప్రాహ కిఞ్చిత్ సాంఖ్యే యథామతి ॥ ౨ ॥

ఇహ ద్వివిధం తత్త్వం ప్రకృతిః పురుషశ్చేతి । ప్రకృతిరేవ

ప్రధానమిత్యభిధీయతే సత్త్వాదిత్రిగుణా నిత్యేతి ప్రకృతిస్వరూపలక్షణమ్ ।

వికారరహితత్త్వాచ్చ నిత్యైవేయమ్ । పురుషే అతివ్యాప్తివారణాయ

సత్త్వాదిత్రిగుణేత్సుక్తమ్ । సత్త్వాదయస్త్రయో గుణా యస్యా ఇతి విగ్రహః ।

మహదాదితత్త్వానామపి త్రిగుణాత్మకత్వాత్ తత్రాతిప్రసజ్జవారణాయ నిత్యేతి ।

తటస్థలక్షణం తు జగదుపాదానకారణం ప్రకృతిరితి । తథాహి విమతం

సుఖదుఃఖమోహసామాన్యోపాదానకం నియమేన తదన్వితస్వభావత్వాత్ యన్నియమేన

యదన్వితస్వభావం తత్ తత్సామాన్యోపాదానకం యథా మృత్యామాన్యాన్వితస్వభావం

ఘటశరావాది తథాహి కాచన తరుణీ కస్యచిత్ కాన్తస్య సుఖముత్పాదయతి

కస్యచిన్మోహం కస్యచిద్ద్యేషమితి తత్కస్య హేతోస్తం తం ప్రతి

సుఖదుఃకమోహాత్మకసత్త్వరజస్తమసామావిర్భావత్ ।

సా చ చతుర్వింశతిధా ప్రకృతేః ప్రథమో మహానితి వికారః

పరిణామ ఇతి యావత్ మహత్తత్త్వమేవ బుద్ధితత్త్వమిత్యభిధీయతే

అహమిత్యహంకారాఖ్యో మహత్తత్త్వస్య ప్రథమో వికారః

తదనన్తరం పఞ్చతన్మాత్రాః శబ్దస్పర్శరూపరసగన్ధాఖ్యా

భవతి అథాకాశాదిభూతపఞ్చకం అధైకాదశాక్షణీ

శ్రోత్రస్పర్శనచక్షూరసనస్పూణవాగ్గుదలిజ్జకరచరణాన్తఃకరణాన్యేకాదశేన్ద్రియాణి

భవన్తి । తత్ర మహత్తత్త్వమహంకారతత్త్వం శబ్దాద్యాః పఞ్చతన్మాత్రా

ఇత్యేతత్ తత్త్వసప్తకం ప్రకృతివికృతిభావాపన్నం పూర్వం పూర్వం ప్రతి

కార్యత్వముత్తరోత్తరం ప్రతి కారణత్వమిత్యర్థః । తథాహి మహత్తత్త్వం

మూలప్రకృతేః కార్యం కారణం చాహంకారతత్వస్య అహంకారతత్వం తథా
 మహత్తత్వస్య కార్యం కారణం చ శబ్దతత్త్వాఖ్యాదితన్మాత్రం ప్రతి
 తథాహి తదపి పూర్వం ప్రతి కార్యముత్తరం ప్రతి కారణం చేతి బోధ్యమ్ ।
 ఆకాశాదిభూతపంచుకమేకాదశేన్ద్రియాణీత్యేతే పునః షోడశభావాశ్చ
 ప్రకృతిజన్యా ఏవ న తు కస్యచిత్ ప్రకృతిః తత్త్వాన్తరోపాదానరూపత్వాభావాత్ ।
 సేయం ప్రకృతిరచేతనా పరిణామిత్వాత్ ।
 నను విషయాణాం ఘటాదీనాం చేతనసమ్బంధః సాక్షాదేవాస్తు కిం
 మహదాదిప్రణాలికయేతి చేత్ । తత్ కిం చితిరేవ విషయబంధనస్వభావా
 తథా సతి చైత్యన్యనిత్యతయా మోక్షః కదాపి న స్యాత్ । అథ చైతన్యం
 ప్రకృతౌ ప్రతిబింబితం ప్రకృతివిషయయోస్తు సాక్షాత్ సమ్బంధః స్యాత్ కిం
 మహదాదిసేతి చేత్ తథాహి పురుషవన్నిత్యతయా పునరనిర్వోక్షాపత్తిరేవ ।
 అథ చితిర్విషయసమ్బంధస్వభావా మాస్తు విషయా ఏవ చితిసమ్బంధస్వభావాః
 సస్తు తథా చ విషయతిరోభావే మోక్షః స్యాదితి చేత్ తర్హిదం దృష్టమితి
 న స్యాత్ సర్వథా చితిసమ్బంధస్వాభావ్యేనావ్యవధానాత్ । అథ విషయా
 ఇన్ద్రియద్వారా చితిసమ్బంధాత్మానః సస్తు దృష్టాదృష్టవ్యవహారాది
 సన్నికర్షవిప్రకర్షాభ్యాముపపత్స్యత ఇతి చేన్న వ్యాసక్లానుపపత్తేః
 ఇన్ద్రియసమ్బంధే విషయే జ్ఞానోత్పత్తిరావశ్యకత్వాత్ । అథ వ్యాసక్లానుపపత్త్వా
 మనః కల్పితాం కిమహంకారేణ మైవం ఏవం చ సతి స్వస్మిన్ వ్యాస్రూహం
 వరాహోహమితి నారోపయేత్ కింతిన్ద్రియం మనోద్వారా చితిసమ్బంధం స్వకీయం
 నరత్వమేవ గృహ్ణీయాత్ । అథైవమహంకారోస్తు స్వప్నదశాయామారోపార్థం
 బుద్ధితత్త్వే న మానమస్తి మైవం సుషుప్త్యవస్థాయాం మనోవదహంకారోపి
 నివృత్తవ్యాపార ఏవ తథా చ శ్వాసప్రయోజకజీవనయోనియత్నస్య వ్యాపారః
 స్యాదితి తదనురోధేన బుద్ధితత్త్వస్యాప్యావశ్యకత్వాత్ తస్మాద్బుద్ధితత్త్వం
 పరిగమేన(?) సమ్బంధో విషయో గజతురగమహిషాదిః పురుషేణ చైతన్యేన
 సమ్బంధ్యతే తత ఆసంసారబుద్ధితత్త్వనాశాదేవ చ మోక్ష ఇతి నానిర్వోక్షః ।
 ఆకారణమకార్యం చ కూటస్థచైతన్యరూపః పురుషః అత్రాయం పురుషః స్వయం
 జ్యోతిరితి శ్రుత్యా తావత్ స్వప్రకాశమాత్మనోఽభిధీయతే స్వప్రకాశం చ
 విజ్ఞానమేవ తేనాత్మనః స్వప్రకాశత్వమభిదధతీయం శ్రుతిర్విజ్ఞానాత్మకతాం
 పురుషస్యావేదయతి । న చ క్షణికస్య జ్ఞానస్య నిత్యపురుషాత్మకత్వం
 సమ్భవతీతి జ్ఞానస్య క్షణభంగురత్వాసిద్ధేః వినాశవ్యవహారస్య
 తవ ఘటాకాశదివినాశవ్యవహారవదౌపాధికత్వేనాపుషపపత్తేః

పురుషాతిరిక్తచైతన్యస్వీకర్తుస్తవాపి మతే జ్ఞానస్య క్షణికతేషు
మానాభావః అన్యథా కాలాన్తరేనుభూతస్మరణానుపపత్తిః | న చ
సంస్కారో ద్వారం తత్కల్పనాపేక్షయా జ్ఞానస్య స్థైర్యకల్పనాయాం
లాఘవాత్ నిత్యత్వాచ్చాసౌ న కస్యచిద్వికారః న వా కారణం
స్వప్రకాశత్వాత్ యది హి స్వప్రకాశస్యాప్యస్య ప్రకృతిత్వమాశ్రీయతే
తద్వైతద్వికృతిత్వేనాభిమతస్యాపి స్వప్రకాశత్వమస్య వా జడత్వమాపద్యేత
సమానయోరేవ ప్రకృతివికృతిభావోపలమ్భాత్ భేదాగ్రహోచ్చ
నిష్క్రియేపి పురుషే కర్తృత్వాభిమానః ఏవం సుఖదుఃఖాదివ్యవహారోపి
తథాహి పరిశుద్ధచైతన్యవిగ్రహః ప్రకృతివికృతిభావానపేతతటస్థః
పుష్కరపలాశవన్నిర్లైపోఽప్యన్తఃకరణాకారపరిణతప్రకృతితాదాత్మ్యమవివేకలక్షణమవిద్యయా
ప్రతిపద్యతే తతశ్చైతరేతరాధ్యాసాదన్తఃకరణావృత్తీనాం దుఃఖాదీనాం
పురుషే పురుషధర్మాణాం చిచ్చైతన్యాదీనామన్తఃకరణేఽధ్యాసాదహం
దుఃఖీత్వాదివ్యవహారో భవతీతి | అవిద్యానామాతాత్త్వికీ ఖ్యాతిః సా
చ తమోగుణోద్రేకాదావిర్భవన్తి వివిక్తయోస్తాదాత్మ్యమవభాసయతి |
తతశ్చైతరేషామస్మితారాగద్వేషాభినివేశానాం క్లేశశబ్దాభిధేయానాం
హేతురవిద్యేతి గీయతే | తత్త్విద్ధం నిర్లైప ఏవాయమితి | అసంక్షో
హ్యయమితి శ్రుతేరుపపద్యతే చ | న చ కోప్యస్య వ్యాపార ఇతి
ఆలోచనం తావదిన్ద్రియవ్యాపారః వికల్పస్తు మనసః అభిమానోహంకారస్య
కృత్యధ్యవసాయో బుద్ధేః | అథ కృత్యధ్యవసాయః కృతిమత్తయా జ్ఞానం
తత్కథమచేతనాయా బుద్ధిరితి బుద్ధిరంశత్రయవతీ పురుషోపరాగో
విషయోపరాగో వ్యాపారావేశశ్చేతి | భవతి హి మమేదం కర్తవ్యమితి
తత్ర మమేత్యంశశ్చేతనస్య దర్పణనిర్మలాయా బుద్ధేః ప్రతిబిమ్బ
ఉపధానం తచ్చాత్పత్త్వికమేవ చైతన్యేన బుద్ధేర్వాస్తవసమృద్ధాభావాత్
యథా దర్పణం ముఖసమృద్ధమన్తరేణాపి పురుషభ్రమస్తద్వదిహాపి |
ఇదమితి విషయోపధానం తచ్చ వాస్తవమేక ఇన్ద్రియప్రణాలికయా బుద్ధౌ
జ్ఞానరూపవిషయసమృద్ధాత్ దర్పణస్యేవ నిఃశ్వాసాభివాతస్య మలినిమా
పారమార్థికః పురుషోపరాగః విషయోపరాగమాహిమ్నా చ కృతిమత్తయాధ్యవసాయః
అయమేవ వ్యాపారావేశః | అథ జ్ఞానమేవ చైతన్యం కథమనయోర్భేద ఇతి
ఉచ్యతే కృత్యధ్యవసాయలక్షణవ్యాపారవిశిష్టా బుద్ధిరిన్ద్రియప్రణాలికయా
బుద్ధిర్విషయస్య ఘటాదేః సమృద్ధో వృత్తివిశేషస్తదేవ జ్ఞానం
విషయోపరాగేణ సహ యః పురుషోపరాగస్యాత్పత్త్వికః సమృద్ధః స ఉపలభిః

యథా దర్పణనిష్ఠా మలినిమా దర్పణప్రతిబింబితముఖే దృశ్యతే తథేతి
 యావత్ | తథా ఘటమహం జానామిత్వస్వవ్యవసాయాఖ్యోపలబ్ధిరితి విభావనీయమ్ |
 తదేవ జ్ఞానం సుఖదుఃఖేచ్ఛాద్వేషప్రయత్నధర్మాధర్మరూపా అష్టా భావా
 బుద్ధేరేవ అహం జానే సుఖీత్యాదిసామానాధికరణ్యప్రతీతేః | నను యత్రైతే
 ధర్మాః స ఏవ చేతనః కిం న స్యాదితి చేన్న అనిత్యధర్మరూపతయా పరిణామిత్వాత్
 ధర్మధర్మిణోరభేదాత్ | యే పునస్తయోర్భేదం ప్రతిపన్నాస్తార్కికప్రభృతయస్తే
 తావన్నీలో ఘటా ఇత్యాద్యభేదావగాహిప్రత్యయమపశ్యన్త ఉపేక్షణీయాః | నను
 ప్రధానస్యాచైతన్యస్య కథం జగత్కర్తృత్వం యత్ ఖలు నామ్నా రూపేణ చ
 వ్యాక్రియతే తచ్చేతనకర్తృకం దృష్టం యథా ఘటాది | వివాదాధ్యాసితం
 చ జగన్నామరూపేణ వ్యాకృతం తస్మాచ్చేతనకర్తృకమితి సమ్భావ్యతే చేతనో
 హి బుద్ధావలిఖ్య నామరూపే ఘటా ఇతి నామ్నా రూపేణ చ కమ్బుగ్రీవాదినా బాహ్యం
 ఘటం నిషాదయతి | అత ఏవ ఘటస్య నివర్త్యస్యాప్యన్తఃసంకల్పాత్మనా
 సిద్ధస్య కర్మకారకభావో ఘటం కరోతీతి |

అత్ర వదామః చైతన్యస్య జగదుపాదానత్వే జగతో జడత్వానుపపత్తిః యత్ కార్యం
 తచ్చేతనకర్తృకమితి వ్యాప్త్యా శరీరీ కర్తా స్యాత్ కిం చ తథాపి జ్ఞానస్య
 ప్రైతన్యవిశిష్టస్య క్షిత్వాదిజనకత్వే మానాభావః కులాలాదిజ్ఞానేచ్ఛయోః
 కృతిజనకత్వేనైవాన్యథాసిద్ధత్వాత్ ఈశ్వరకృతేశ్చ జన్యత్వాత్ | అథ
 యః కృతిమాన్ స జ్ఞానవానితి వ్యాప్త్యా తత్పిద్ధిః ఏవం హి యో జ్ఞానవాన్ స
 సుఖీత్యాదివ్యాప్త్యా సుఖమపీశ్వరో స్యాత్ అప్రయోజకత్వం చేత్ తుల్యం తవాపి |
 కర్తౌవ జగత్కారణమిత్వపి యే ప్రతిపన్నాస్తే తావన్నత్యన్తం పారిహర్తవ్యాః
 ధర్మాధర్మాత్మకార్థానర్థలక్షణచోదనాలక్షణస్య ప్రకృత్యభేదాత్
 బుద్ధ్యాకారపరిణతాయా ఏవ ప్రకృతేరష్టా భావా ఇత్యభ్యుపగమాత్ |

అథేదాసీం ప్రమాణం వివేచయామః | తత్ తావత్ త్రివిధమ్
 ప్రత్యక్షానుగమానాగమభేదాత్ | ప్రత్యక్షప్రమాకరణం ప్రత్యక్షమ్ |
 లింగమనుమానమ్ | అథాతీతానాగతయోః కథం లింగభావః జాత్యా ధర్మాధర్మాత్మనా
 తత్సత్వాత్ | ఆప్తవచనం శబ్దః యథాస్మిన్నరపతినిలయే గజరథశురగాః
 సస్తితి | పాస్థసకలాధ్యాయవచన(?) మనుమానే చరితార్థత్వాన్నోపమానమర్హతి |
 అర్థాపత్తిరభావశ్చ సమృద్ధవశ్చేష్టితం తథా |
 వైతిహ్యమాగమాతద్ధి వ్యక్తమన్యత్ర విస్తరాత్ ||

స చాయం పురుషః ప్రతిశరీరం భిన్నః | తథాహి విమతాని శరీరాణి
 స్వసంఖ్యాసంఖ్యేయాత్మవన్ని శరీరత్వాత్ సమ్ప్రతిపన్నవత్ కిం చైవం

యథైకస్మిన్నేవ జీవతి దేవదత్తే శరీరే జాతే వా చేష్టావతి వా మృతే వా
భావోఽపి జాతచేష్టావాన్ మృతః కిలేతి లోకో వ్యవహరతి తథా శరీరాన్తరేపి
తదైవ వ్యవహారాత్ తస్మాత్ పురుషభేదోభ్యుపేయః ।

ఏకమేవాద్వితీయమిత్యాదిత్రుతేశ్చ కథంబుదుపచరితార్థత్వేన తథా
ఆత్మనో హి విభునియత్వాదభిన్నదేశకాలా ఇత్యేకత్వేనోచ్యతే అజో హ్యేకో
జషమాణోఽనుశేతే జహాత్యేనాం భుక్తభోగామజోఽన్య ఇత్యాదిత్రుతేశ్చ
పురుషభేదమవగచ్ఛామః । కిం పునరన్య ప్రయోజనం నిఃశ్రేయసం కిం
తత్ అఖిలానర్థమూలభూతాయా అవిద్యాయాః సత్త్వైతిశయవిశేషావిర్భూతవిద్యయా
వినాశే సతి తత్పురుషస్య సహజచైతన్యాత్మనావస్థానం తస్మిన్జాపరపర్యాయం
నిఃశ్రేయసం ప్రకృతిపురుషవివేకజ్ఞానం చ తద్దేతుః ।

నను ప్రకృతేర్నిత్యత్వాత్ పునరపి

తమోద్రేకసమ్భవాదవిద్యావిర్భావసమ్భవే ముక్తిప్రచ్యుతిః

స్యాదితి । నైతత్ దృఢతమచిత్తవృత్తినిరోధలక్షణయోగబలాత్

పునరుద్రేకానుపపత్తేః । యదాహుః స తు దీర్ఘకాలనైరన్తర్యసత్కారసేవితో

దృఢభూమిర్వ్యుత్థానసంస్కారేణ న బాధ్యత ఇతి । అథ నిర్దేపస్యాస్య

మహాపురుషస్య సమ్భన్త ఏవ న కుతోఽపవర్గ ఇతి సత్యమాహ కిం తు

ప్రకృతేరేవ బన్ధమోక్షో పుంస్యపచర్యేతే తదాహుః ।

రూపైః సప్రభిరేవం బధ్నాత్యాత్మానమాత్మనా ప్రకృతిః ।

సైవ చ పురుషస్యార్థం విమోచయత్యేకరూపేణ ॥ ఇతి ।

అయమర్థః ధర్మాధర్మైరాగ్యావైరాగ్యైశ్వర్యానైశ్వర్యజ్ఞానాజ్ఞానాన్యజ్ఞై

ప్రకృతిరూపాణి తత్ర జ్ఞానవ్యతిరిక్తైః ధర్మాధర్మాద్వైః సప్రభీ రూపైః

ప్రకృతిరాత్మనైవాత్మానం బధ్నాతి ఏకరూపేణ జ్ఞానాభ్యేన చ విమోచయతితి ।

యదాహుః ।

ధర్మేణ గమనమూర్ధ్వం గమనమధస్తాద్భవత్యధర్మేణ ।

జ్ఞానేన చాపవర్గో విపర్యయాదిష్యతే బన్ధమ్ ॥ ఇతి ।

శిష్టం సకలమకలఙ్కం చాభ్యుదయసిద్ధాన్తసిద్ధమిత్యుపేక్షితమితి ।

దర్శితానర్థమూలాయ సర్వతత్త్వార్థదర్శినే ।

కరుణాపూర్ణచిత్తాయ కపిలాయ నమో నమః ॥

ఇతి సాంఖ్యార్థతత్త్వప్రదీపికా సమాప్తా ॥

Samkhyatattvapradipika

pdf was typeset on March 24, 2024

Please send corrections to sanskrit@cheerful.com

